

УДК 159.923.2

Тетяна Потапчук

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Сучасному суспільству необхідні люди з розвинутими особистими якостями, пристосовані до реального життя. Практика переконує в тому, що нині дуже важливо звертати увагу не лише на рівень професійних знань, але й на людські якості фахівців. У цих умовах особливого значення набувають процеси самоідентифікації особистості.

Самоідентифікація – основний мотив інтенціонального буття людини. Серед її способів особливу значущість мають ті, які висвітлюють грані зіткнення “Я” та іншого. Аналіз проблеми самоідентифікації та сучасного рівня її дослідження показує, що самоідентифікація розглядається як психологічний механізм детермінування особистості, яке включає в себе принаймні три стадії: перша – актуалізація залучення до структури ідентичності нових особистісних і соціальних цінностей; друга – переструктурування ідентичності відповідно до специфіки нових її структурних елементів; третя – визначення ієрархії пріоритетності нових елементів і порівняння їх із попереднім комплексом особистісно-рольових цінностей.

У період динамічної зміни суспільних відносин, характерних для сучасної України, соціальна самоідентифікація торкається всіх шарів суспільства. Можна виділити декілька якісно різних етапів соціальної самоідентифікації. Перший етап – етап пошуку. Людина сама для себе визначає: ким вона є, до якої соціальної верстви належить, яку професію, сферу діяльності обирає. Другий етап – інтеграція особистості в суспільство: індивіди ототожнюються, ідентифікуються з певними соціальними спільнотами, що припускає, однак, і дистанціювання від інших, менш близьких за духом, соціальним станом. Третій етап – самореалізація, самоствердження особистості як представника даної соціально-демографічної, гендерної, соціально-професійної, національно-етнічної спільноти на основі самостійної

творчої продуктивної діяльності у сфері виробничих, соціально-політичних і духовних інтересів. Соціальна самоідентифікація у даному часі характеризується багатовекторністю, що означає самовизначення особистості одночасно в національному, громадянському, професійному статусах.

Становлення особистості майбутнього фахівця пов'язане з професійною самоідентифікацією. Остання зумовлена мотиваційною структурою, що відображає, з одного боку, реалії соціального буття, а з іншого – духовні потреби. Для періоду реформування економіки характерне падіння престижу науково-дослідницької діяльності та підвищення цінності практичної роботи, яка супроводжується високим заробітком.

Проблема професійної самоідентифікації має велике практичне значення, оскільки вона є одним із вирішальних соціально-психологічних і виховних процесів у діяльності людини. Завдання таких процесів – становлення, формування і зміцнення професійної самоідентичності, що визначає собою поєднання “природного” розвитку особистості фахівця і впливу різноманітних соціально-психологічних факторів. Оскільки людина створює себе, насамперед, сама при тому чи іншому впливі соціального оточення, процес самоідентифікації можна вважати найголовнішим процесом у період становлення особистості [14].

Мета статті – проаналізувати основні чинники професійної самоідентифікації та самовизначення студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що питаннями професійної самоідентифікації та особливостями самосвідомості фахівців різних професій займалися такі вчені, як В. Агєєв, Е. Еріксон, О. Іванова, Н. Кривоконь, П. Макаренко, А. Маркова, В. Панок, Л. Чабан, В. Ядов та ін. На сучасному етапі питання професійної ідентифікації знаходимо у працях Ж. Вірної, О. Вітківської, Є. Зеєра, В. Злівкова, Є. Клімова, І. Кона, В. Москаленка, М. Пряжнікова, Л. Шнейдер та ін.

Професійна ідентифікація – це процес і результат оптимального й адекватного узгодження “внутрішніх і зовнішніх умов” особистості суб’єкта праці; це процес переломлення “зовнішніх умов крізь внутрішні”, що проявляється у прийнятті рішень, виборах, практичних діях, вчинках людини, пов’язаних із її професійним та особистісним самовизначенням як суб’єкта праці; з процесами соціалізації – її становлення як особистості, як професіонала; з процесами інтеграції індивідуальних особливостей людини, що актуалізовані її цілями й обставинами середовища життєдіяльності. Це процес становлення “інтегральної індивідуальності”, становлення стилю життя, формування особистісних новоутворень, що передбачають оптимальні узгодження множини актуальних і потенційно значущих ролей [9].

Професійна ідентифікація студентської молоді є важливим чинником реалізації, індивідуального розвитку та якості життя не лише впродовж навчання у вищому навчальному закладі, а також успішної професійної діяльності, повноцінної реалізації особистісного, інтелектуального і духовного потенціалу впродовж усього життя. Професійна ідентифікація є одним із головних чинників формування життєвих перспектив. Відсутність (або втрата) інтересу до обраної спеціальності та неідентифікація з фахівцем негативно впливають на навчання, емоційне і фізичне самопочуття, зумовлюють припинення навчання, перекваліфікацію в майбутньому, або ж тихе страждання внаслідок виконання нелюбої роботи. Затрати державних або власних коштів, зусиль і часу на отримання вищої освіти не гарантують впевненості та задоволеності вибором, розчарування часто супроводжує увесь період навчання [4, с. 39].

Професійна ідентифікація пов'язана з професійним самовизначенням, яке полягає в самостійному усвідомленому віднаходженні змісту виконуваної роботи та всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації [11]. Професійне самовизначення як емоційно забарвлене ставлення особистості до свого місця у професійному світі є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, потреби в самореалізації та самоактуалізації [5]. Ставлення людини до вибору виявляється в її професійних інтересах, які будуть супроводжуватися професійним покликанням, тобто специфічним ставленням до певного виду діяльності, за якого робота стає продуктивнішою і відповідає реальним і потенційним можливостям особистості [2, с. 9]. Вибір професії пов'язаний із минулим досвідом особистості, і процес професійного становлення простягається далеко, бере участь у формуванні загального образу "Я", визначаючи, зрештою, напрям життя [2].

Професійна ідентифікація є чинником особистісної ідентичності, почуття індивідуальної самототожності та цілісності.

Важливе значення у професійному самовизначенні має спосіб включення особистості у професію, спосіб її самовизначення в професії і характер самовираження у професійній діяльності. Ці показники окреслюють певний "тип ідентифікації особистості в професії" [1, с. 140]. Таких типів усього п'ять. *Перший тип* передбачає вибір людиною такої діяльності, яка найбільшою мірою відповідає певним характеристикам особистості та передбачає постійне повторювання і відтворення трудових операцій і типових ситуацій. *Другий тип* ідентифікації зумовлений пошуком особистістю можливостей посування у професії до вищих ступенів майстерності, якісних змін у трудовій позиції, що пов'язані з розвитком самої професії. У *третьому типі* ідентифікації відкриваються можливості для розвитку особистості через професію, оскільки посування у професії відбувається на основі розгортання, розвитку й удо-

сконалення якостей і здібностей самої людини. *Четвертий тип* ідентифікації у професії – це здатність особистості до творчої активності у сфері професійної діяльності. *П'ятий тип* – виступає як додатковий мотив – орієнтація людини на підвищення свого матеріального добробуту.

Тип ідентифікації особистості у професії залежатиме від того, який сенс має для неї професійна діяльність. У першому випадку праця сприймається як цікаве життєве заняття, у другому – як засіб професійного посування, у третьому – як спосіб розвитку власних здібностей, у четвертому – як форма самовираження і творчості. Переважний тип професійної ідентифікації відображає головні характеристики життєвої перспективи особистості.

Послідовно у процесі життя у людини складається певне ставлення до різноманітних галузей праці, формується уявлення про професії, про свої можливості, виокремлюються переваги у соціально-економічних факторах оцінки праці, у більшому чи меншому ступені визначається спектр можливих виборів [7, с. 40]. Потреба людини самовизначитись у різних сферах життя активізується у юнацькому віці та стає головною рушійною силою її подальшого розвитку.

Професійне самовизначення виступає тут важливим аспектом, частиною життєвого, соціального, особистісного самовизначення, як і сфера, через яку відбувається реалізація основних життєвих цінностей людини і конкретизація майже всіх аспектів її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. У виборі людиною певної сфери діяльності реалізуються її життєві плани, відображаються її цінності, індивідуальні нахили і соціальні орієнтації.

Професійне самовизначення є багатокомпонентним процесом, що здійснюється впродовж певного іноді досить тривалого періоду життя особистості та спрямовується внутрішніми факторами її розвитку, в яких заломлюються об'єктивні зовнішні умови. Професійне самовизначення починається з первинного вибору професії та продовжується на протязі всього періоду професійного навчання і професійного становлення [3, с. 46].

Отже, професійне самовизначення особистості підпорядковане глибинним процесам і опосередковане індивідуальними рисами особистості. Професійне самовизначення відбувається у нерозривній єдності з особистісним та життєвим і потребує від суб'єкта творчого пошуку відповідей на питання “ким бути?”, “яким бути?”, “як жити?”, “у чому сенс мого життя?”. Ефективність процесу самовизначення забезпечується такими внутрішньоособистісними факторами, як активність суб'єкта у самореалізації, сформованість його ціннісно-сміслової сфери, наявність прагнення до самопізнання, розвиненість контрольно-оцінних і конструктивно-креативних механізмів рефлексії.

Найважливішою складовою професійного самовизначення є професійна самосвідомість. До загальної структури самосвідомості можна віднес-

ти усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільноти; знання й оцінку своєї відповідності професійним еталонам; знання людини про ступінь свого визнання у соціальній групі; знання своїх сильних і слабких сторін, шляхів самовдосконалення, вірогідних зон успіху та невдач; уявлення про себе та про своє професійне майбутнє [13, с. 335].

Професійне становлення – багатовимірний і багатоступеневий процес, який можна розглядати як: 1) серію завдань, які суспільство ставить перед особою і які необхідно вирішити впродовж певного періоду часу; 2) процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність; 3) процес поетапного прийняття рішень, які збалансовують схильності й уподобання, з одного боку, та потреби існуючої системи суспільного поділу праці – з іншого. Ці три взаємодоповнюючі підходи підкреслюють різні аспекти проблеми: відповідність потребам суспільства, задоволення особистих потреб та збалансування одного й іншого [8]. Професійне становлення – тривалий життєвий процес, один з аспектів загального розвитку особистості, де важливого значення набуває розуміння особою самої себе як професійно підготовленого фахівця. Цей процес складається з адекватної картини професійного світу, уявлення про самого себе та співвідношення цих двох образів [2]. Усе більшого значення надають зв'язку професійної діяльності із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя, ставленням до світу, власним життям загалом, щастям і долею.

У процесі професійного становлення та професійної ідентифікації виникають внутрішні конфлікти, головними причинами яких можуть бути: 1) розбіжність складових спрямованості: суперечність між соціально-професійними експектаціями та професійною дійсністю, між мотивами професійного зростання, успіху та матеріального благополуччя, між високим рівнем домагань і самоповагою, між неусвідомленими мотивами та ціннісними орієнтаціями тощо; 2) неспівпадіння характеру професійної діяльності та рівня професійної компетенції, що породжують внутрішньоособистісні конфлікти між усвідомленою необхідністю підвищення кваліфікації та недостатньою професійною активністю, між незадоволенням змістом праці та небажанням змінити професію, між відсутністю перспектив кар'єри та рівнем професійної компетенції тощо; 3) суперечність між спрямованістю на досягнення успіху, на кар'єру, високі матеріальні блага і недостатній рівень розвитку соціально-професійних здібностей, якостей, психофізіологічних властивостей, станом здоров'я; 4) неспівпадіння уявлень про свої професійні чесноти та реальні професійні можливості: суперечність між “Я-реальним” та “Я-можливим”, між “Я-ідеальним” та “Я-деформованим”; найважливішим конфліктотворним фактором є мотив відповідності самому собі. Цей мотив пов'язаний із самооцінкою та за-

безпечує відповідність “Я-образів”; 5) суперечності між професійними можливостями, потенціалом, здібностями та соціальними обмеженнями, що зумовлені віком, статтю, етнічною приналежністю, зовнішністю; між необхідністю професійної мобільності та яскраво вираженою віковою ригідністю [10].

Найбільший вплив на процес професійного самовизначення відчутний із боку таких характеристик особистості, як її саморозуміння і самоствавлення.

Позитивне самоствавлення сприяє гармонійному розвитку особистості, прийняттю себе у всій багатогранності своїх проявів, усвідомлення своїх позитивних рис і недоліків, ставлення до себе як до особистості, вартої поваги, здатної до самостійного вибору, яка вірить у себе та у свої можливості.

В основі позитивного або негативного образу себе знаходяться самоприйняття або самонеприйняття себе особистістю. Погане ставлення особистості до самої себе нерідко приводить до невірних кроків у виборі, реалізації своїх планів і здатності здійснити свої мрії.

Професійне самовизначення є активною діяльністю особистості, спрямованою на самореалізацію і самоактуалізацію, яка здійснюється через самопізнання особистості з метою усвідомлення нею своєї “реалізаційної спрямованості”, через здійснення виборів і прийняття рішень, а також через пошук оптимальних і сприйнятливих способів реалізації цих рішень, коректування професійних планів у напрямі їх більшої реалістичності [3, с. 63].

Отже, важливу роль у виборі професії відіграють: інформованість особи, схильності, здібності, відносини з батьками загалом та ті, що пов’язані з професійним майбутнім, стосунки з людьми певних професій, рівень домагань, особистісний професійний план [7, с. 39-42]. Вибір спеціальності залежить від об’єктивних умов. Передусім це соціальний статус, матеріальна забезпеченість родини і, особливо, рівень освіченості батьків [12, с. 8]. Діти з сімей вищого рівня забезпеченості та вищого рівня освіти схильні йти шляхами батьків, хочуть залишитись у тій самій соціально-професійній групі. Інші, навпаки, прагнуть поліпшити свій соціально-професійний статус, отримати вищу освіту та кваліфікацію, ніж їхні батьки. Вплив рівня освіченості батьків важливіший, ніж матеріальний стан. Чим вищий рівень освіти і батьків, тим більша ймовірність, що їхні діти збираються продовжувати навчання після школи і що ці їхні плани будуть втілені в життя [8].

Багато також залежить від соціальної престижності професії. Зазвичай, престиж професії обернено у пропорційний її соціальному запиту: чим престижніша професія, тим більше буде кандидатів на одне місце, і тим більший кількість людей доведеться “відсіяти”, зайнятися чимось іншим. Слід, однак, зауважити, що дефіцит місць для навчання на престижних спеціальностях сьогодні надкомпенсовано зростанням кількості платних місць, що є

окремим аспектом проблеми професійної підготовки та професійної ідентифікації молоді, а престижність професії періодично змінюється [6].

Розчарування в професії, яке виникає під час навчання, може бути зумовлене розчаруванням у самій професії, відсутністю бачення власної компетенції, відчуттям незадіяності. Розчарування у професії виникає внаслідок втрати відчуття користі цієї професії чи то безпосередньо для себе, чи то для суспільства загалом, що зумовлює втрату сенсу подальшого навчання. Слід зауважити, що втрата сенсу навчання може бути як наслідком недостатньо продуманого обрання професії, так може виникати у високомотивованих студентів як вияв фрустрації. Відчуття власної некомпетентності виникає внаслідок оцінки власних ресурсів як недостатніх для опанування певного ремесла, як вияву власної неспроможності, а не закономірної, з огляду на рівень фахової підготовки та досвід, відсутністю певних знань. Відчуття незадіяності виникає у разі достатньо великої (особливо на думку студента) кількості знань і неможливості практичного застосування цих знань самостійно. Усе це у поєднанні з притаманним цьому віку перфекціонізмом, прагненням самоствердження та потребою матеріальних ресурсів зумовлює ризик виникнення порушення професійної ідентифікації, а внаслідок цього зниження інтересу до навчання, екзистенційної фрустрації чи інших негативних наслідків [4, с. 40].

Таким чином, професійна самоідентифікація – це становлення особистості майбутнього фахівця, багатовимірний динамічний нелінійний процес, що зумовлює механізми, умови і результати структурування і переформування його професійної ідентичності. Це певною мірою усвідомлене (емоційно насичене) відчуття належності до професійної групи. Професійна самоідентифікація забезпечує стабілізаційну та перетворювальну функції соціалізації, а головним завданням ВПНЗ є створення максимально комфортних умов для інтеграції студента в професію.

1. *Абульханова-Славская К. А.* Жизненные перспективы личности / *К. А. Абульханова-Славская* // Психология личности и образ жизни. — М. : Наука, 1987. — С. 137—144.
2. *Вірна Ж. П.* Основи професійної орієнтації / *Ж. П. Вірна*. — Луцьк : РВВ “Вежа”, 2003. — 156 с.
3. *Вітковська О. І.* Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації : монографія / *О. І. Вітковська*. — К. : Наук. світ, 2001. — 91 с.
4. *Галецька І. І.* Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді / *І. І. Галецька, А. В. Пендюр* // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : Наукові записки РДГУ. — Вип. 37, 2007. — С. 39—42.
5. *Зеер Э. Ф.* Психология профессии / *Э. Ф. Зеер*. — М. : Академический проект, 2003. — 336 с.
6. *Иванов Е. М.* Основы психологического изучения проблем профессиональной деятельности / *Е. М. Иванов*. — М. : Изд-во МГУ, 1987. — 208 с.

7. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения / *Е. А. Климов.* — М. : Академия, 2004. — 304 с.
8. *Кон И С.* Психология ранней юности: Книга для учителя / *И. С. Кон.* — М. : Просвещение, 1989. — 255 с.
9. *Мерлин В. С.* Очерки интегрального исследования индивидуальности / *В. С. Мерлин.* — М. : Педагогика, 1986. — 303 с.
10. *Ольшанский В. Б.* Практическая психология для учителей / *В. Б. Ольшанский.* — М. : Онега, 1994. — 272 с.
11. *Пряжников Н. С.* Профессиональное и личностное самоопределение / *Н. С. Пряжников.* — М. ; Воронеж, 1996. — 253 с.
12. Психологическое сопровождение выбора профессии / Под. ред. *Л. М. Митиной.* — М., 1998. — 184 с.
13. *Толочек В. А.* Современная психология труда : учебное пособие / *В. А. Толочек.* — СПб : Питер, 2006. — 479 с.
14. *Фонарев А. Р.* Формы становления личности в процессе ее профессионализации / *А. Р. Фонарев* // Вопросы психологии. — 1997. — № 2. — С. 88—93.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2012

Т. Потанчук

Основные факторы профессиональной самоидентификации и самоопределения студентов высших педагогических учебных заведений

В статье рассматриваются вопросы самоидентификации, профессиональной идентификации и самоопределения студентов вузов. Определяется, что профессиональная идентификация – одна из важных в жизни человека. Выделяются основные факторы профессиональной самоидентификации: самоопределение, самопонимание и самоотношение личности.

Ключевые слова: самоидентификация, профессиональная идентичность, профессиональное самоопределение, самопонимание, отношение личности.

Т. Potarчук

Main Factors of Professional Self-Identity and Self-Determination of Students of Higher Pedagogical Educational Institutions

The article considers questions of self-identity, professional identification and self-determination of students of higher educational institutions. Professional identification is determined to be one of the most important things in a human life. The author emphasises the main factors of professional self-identity: self-determination, self-understanding and self-regard of a personality.

Key words: self-identification, professional identity, professional self-determination, self-understanding, self-regard of a personality.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
доцент Л. О. Мільто